

עתירה

"ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו כי עקרה הוא ויעתר לו ה' ותהר רבקה אשתו". (בראשית כה כא).¹
 "ויעתר מנוח אל ה' ויאמר בי אדוני איש האלהים אשר שלחת יבוא נא עוד אלינו ויורנו מה נעשה לנו
 היולד" (שופטים יג ח).²

בראשית רבה סג ה, פרשת תולדות

"ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו" - רבי יוחנן וריש לקיש. רבי יוחנן אמר: ששפך תפילות בעושר. ריש לקיש אמר: שהיפך את הגזירה. ולפיכך קוראים לו "עתרא" שמהפך את הגורן.³
 "לנוכח אשתו" - מלמד שהיה יצחק שטוח כאן והיא שטוחה כאן ואומר: רבש"ע, כל בניס שאתה נותן לי יהיו מן הצדקת הזו. אף היא אמרה כן כל בניס שאת עתיד ליתן לי יהיו מן הצדיק הזה ...⁴
 "ויעתר יצחק וכו' ויעתר לו ה' " - רבי לוי אמר: משל לבן מלכים שהיה חותר על אביו ליטול ליטרא של זהב, והיה זה חותר מבפנים וזה חותר מבחוץ, שכן בערביא קורין לחתירה עתירא.⁵

רש"י בראשית פרק כה

ויעתר - הרבה והפציר בתפלה: ויעתר לו - נתפצר ונתפייס ונתפתה לו. ואומר אני כל לשון עתר לשון הפצרה ורבויה הוא וכן (יחזקאל ח יא) ועתר ענן הקטרת, מרבית עלית העשן, וכן (שם לה יג) והעתרתם עלי דבריכם, וכן (משלי כז ו) נערתות נשיקות שונא, דומות למרובות והנם למשא.⁶

¹ "ותערב לפניך עתירתנו" בקשנו בימים הנוראים ובחגים והנה זימנה לנו פרשת השבוע את מקור המילה "עתירה", על שני היבטים, בפסוק אחד: הן את צד המבקש, העותר או המעותר והן את צד העונה, מי שנעטר לבקשה. דוגמא נוספת לסוג מיוחד זה של לשון נופל על לשון (לשון העונה ללשון) מצאנו בפירוש רש"י לפסוק תפילת דוד, שמואל א כב מב: "ישעו ואין משיע אל ה' ולא ענם", על השורש יש"ע: "ישעו ואין מושיע וגו' - ... ומנחם חברו עם: וישע ה' אל הבל (בראשית ד ד) ופתר בו לשון עתירה, ונופל הלשון על המעותר ועל העותר כמו ויעתר יצחק לה' ויעתר לו ה' (בראשית כה כא). אף כאן, ישעו ואין מושיע נופל על המתפלל וישע ה' נופל על הלשון על מי שמתפלל לפניו". ולא מצאנו עוד דוגמאות של שורש שמשמש לשני הצדדים ואנו מעתירים בשואבי המים שישלחו לנו דוגמאות נוספות.

² אזכורים רבים יש לנו בהמשך המקרא לערך עתירה, הבולט מכולם הוא בתחילת ספר שמות, בעשרת המכות בהן פרעה מבקש מספר פעמים "העתירו בעדי" ומשה נעטר ועותר לקב"ה. שמונה פעמים נזכר שם השורש עת"ר. אבל הבאנו את הסיפור על מנוח מספר שופטים בשל הדמיון לפסוק שלנו וההקשר הענייני לנער או לנערים היולדים, כפי שמחבר אותם בעל הטורים (בראשית כה כ): "וילפינן מנוח מיצחק". עוד מצאנו את הערך עתירה בשמואל א פרקים כא כד, כאשר ה' נעטר לארץ אחרי הרעב והמגפה, בתוכחתו של יחזקאל (לה יג): "ותגדילו עלי בפיכם והעתרתם עלי דבריכם אני שמעתי", במשלי כז ו: "נאמנים פצעי אוהב ונערתות נשיקות שונא" ועוד. ואנו נתמקד בזה של פרשתנו.

³ אלה שני הפירושים לעתירה שנראה גם בהמשך. שיטת ר' יוחנן שבאה מארמית, מחילוף ש"ן ות"ו - עשיר = עתיר, שהוא ביטוי שגור גם בימינו: עתיר ידע, עתיר נכסים וכו'. וכך גם שור הוא תור או תורא (חד גדיא) ושלוש הוא תלת ועוד. ריש לקיש לעומתו מציע דימוי הלכות מעולם החקלאות, בדמות הכלי המשמש להיפוך (זריית) התבואה שנקרא בלשון שפת יושבי צפון עבר הירדן (כך מפרש א. א. הלוי) - עתרא או עתר. ר' יוחנן מדגיש את מהותה של העתירה כתפילה "חזקה", בעושר רב של מילים ומן הסתם גם באריכות זמן. ואילו ריש לקיש מדגיש את העתירה כדבר שבכוחו להפוך את הגזירה, לשנות את המצב. בין כך ובין כך, ראה ספרי דברים פרשת ואתחנן פיסקא כו שעתירה היא אחת מעשר לשונות של תפילה: "נקראת עתירה שנאמר: ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו". בהמשך דברינו נראה פיתוח של שני פירושים אלו גישות אלה.

⁴ פירושים רבים נאמרו על הביטוי "לנוכח אשתו" ועל האופן בו התפללו יצחק ורבקה (לשיטות מסוימות רק יצחק התפלל), אם בהפניית הגב ואם בפנייה זה לעומת זה. רש"י, בעקבות המדרש לעיל אומר: "זה עומד בזוית זו ומתפלל, וזו עומדת בזוית זו ומתפללת". לעומתם, ראה פירוש רד"ק: "ויעתר יצחק - הרבה בתפלה על אשתו שתלד לפי שהיה אוהב אותה ויתירה כמו שפירשנו, ומאהבתה לא רצה לקחת אשה אחרת עליה ולא אחת מנערותיה, לפיכך הרבה מאד בתפלה עד שנעטר לו האל: לנוכח אשתו - לעומת אשתו כלומר בעבורה, שלא יצטרך לקחת אשה אחרת להוליד ממנה לפיכך התפלל מאד בעבורה שיתן לו האל ממנה בן. או פירש לנוכח אשתו, כי בשעת התפלה היה עומד לנוכח כדי שיכוין לבו עליה". ראה גם פירושו של רד"ק בספר מלכים א יז כא בהשוואה שהוא עושה של תפילת יצחק כאן עם הילד שהחיה אלישע. "ויתמודד על הילד" מול "לנוכח אשתו". ובאמת, ראוי עניין זה להקדיש לו דף בפני עצמו ואולי בשנה הבאה או בשבת הבאה בע"ה בהשוואה עם יעקב ורחל.

⁵ זה הפירוש השלישי שהמדרש מציע למילה עתירה - חתירה. לחתור ולהגיע אל המטרה הנכספת בתפילה שמוצאת לה נתיבים גם "מתחת לאדמה". חתירה בין בים ובין ביבשה, מתחת לכל חומה בצורה או מסך ברזל. תפילה כחתירה. ראה גם הדואליות של "ויעתר", שכבר הצבענו עליה בהערה 1, מיצחק לקב"ה וחזרה מהקב"ה אליו, מהבן לאבא ומהאבא לבן החותרים זה לעומת זה. ראה הביטוי: "הקב"ה מתאוה לתפילתם של צדיקים" במקומות רבים. וגם על עניין החתירה נראה עוד בהמשך.

⁶ זו שיטת רש"י, כשיטת ר' יוחנן במדרש שפתחנו, ובעקבותיו פרשנים רבים (רשב"ם, מצודות, רד"ק, ראה בפרט חזקוני), שלעתור או להעתיר הוא להרבות בדברים. בארמית עתיר הוא ריבוי של כל דבר, לאו דווקא בדיבור ותפילה, כמו עתיר נכסים. אך בעברית, שאולי שאלה את המילה מהארמית, הפך הפועל לעתור או להעתיר לעניין תפילה דווקא. ובימינו כידוע גם לענייני דין ומשפט. לעומת הריבוי הכמותי, ראה פירושו של רש"י לשמות ח כו, בתפילתו של משה למען פרעה: "נתאמץ בתפילה". שם ויעתר הוא תפילה קצרה ומאומצת ולא ארוכה. ואולי ביצחק ורבקה היו שניהם, באריכות ובריכוז ומאמץ. ראה עוד ברש"י הלשון נופל על

מסכת יבמות דף סד עמוד א

א"ר יצחק: למה נמשלה תפילתן של צדיקים כעתר? מה עתר זה מהפך התבואה ממקום למקום, כך תפילתן של צדיקים מהפכת מידותיו של הקב"ה ממידת רגזנות למידת רחמנות.⁷

זרייה בגורן, צילום: יוחנן בן יעקב, מתוך המאמר של דוד עמית [לחם מן הארץ: ומלאו הגרנות בר, אתר מט"ח](#).

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק כה

ויעתר יצחק לה'. מהו לשון עתירה, הרחת שמהפכין התבואה בגורן קורין עתירה, ללמדך כשם שעתר זה, מהפך את התבואה ממקום למקום, כך תפלתן של צדיקים מהפכין את הגזירה הרעה לטובה. דבר אחר: ויעתר יצחק. כמו ויחתר, כי עי"ן וחי"ת משמשין, כמו עשקה לי ערבני (ישעיה לח יד), והוא חשקה וכאלה הרבה, שהיה חותר בתפילתו כאדם שחותר לו בקיר לפתוח לו פתח.⁸

פירוש הזוהר כרך א (בראשית) פרשת תולדות דף קלז עמוד א

"ויעתר לו יי" - אל תקרי ויעתר לו אלא ויחתר לו, חתירה חתר ליה קודשא בריך הוא וקביל ליה וכדין ותהר רבקה אשתו".⁹

לשון (לשון עונה על לשון, ראה הערה 1 לעיל) שהוא עושה בפירושו. "ויעתר" כנגד "ויעתר" במקרא, "נתפצר" כנגד "הפציר" אצל רש"י.

⁷ ראה מקבילה במסכת סוכה יד א, שם מובאים הדברים בשם ר' אלעזר (או אליעזר) ודבר האגדה נמשך מתוך דיון הלכתי של האמוראים בדין קבלת טומאה של כלי שנקרא ידות שמשמש גם הוא להיפוך התבואה: "אמר רבי שמעון בן לקיש: הואיל וראויות להופכן בעתר. אמר רבי אלעזר: למה נמשלה תפלתן של צדיקים כעתר? - לומר לך, מה עתר זה מהפך את התבואה בגורן ממקום למקום, אף תפילתן של צדיקים מהפכת דעתו של הקב"ה ממידת אכזריות למידת רחמנות". אין אנו יודעים בדיוק איך נראה העתר, שמן הסתם היה עשוי מעץ ולפיכך אין ממנו ממצאים ארכיאולוגיים, אבל סביר שהוא כלי הזרייה הידוע מיושבי הארץ. ובפירוש מהרש"א לגמרא ביבמות הוא מרחיב את המשל שכמו שפעולת הזרייה (השימוש בעתר והפיכת התבואה) מפרידה בין המוץ ובין גרעיני התבואה, הבר, כך התפילה מפרידה מידה רעה ממידת הרחמים. ואפשר להפליג עוד יותר בדמיון זה ולדקדק בפעולת הזרייה ולדרוש כך: את המוץ, מידת הרגזנות או האכזריות נושאת הרוח והגרעינים הכבדים, מידת החיים והרחמים יותר נשארים בגורן. והמשל מתבואה לפרי בטן הוא ברור. עתירתם של יצחק ורבקה היא על "התבואה" האנושית, על דור ההמשך, על ילדים שנמשלים כגרעיני התבואה שמהם תצמח התבואה הבאה.

⁸ מדרש פסיקתא זוטרתא - לקח טוב, ילקוט מדרשי שחיבר ר' טוביה בן אליעזר במאה האחת עשרה ביוון, מזכיר לנו כלי חקלאי נוסף, הרחת, המשמש גם הוא לזריית התבואה. החלפת העי"ן בחי"ת שהוא מביא בפירוש השני, ויעתר = ויחתר, מסייעת גם לפירוש הראשון. רחת הוא חילוף אותיות של חתר. על החתירה נראה בסמוך, אם נחזור לרחת ולעתר, יש לנו גם כלי שלישי, הקלשון העשוי דווקא ממתכת. ראה פירוש רש"י לשמואל א יג כא: "ולשלוש קלשון - מזלג עשוי כמין עתר שקורין פורקדא ולו שלוש שינים". ראה העניין שם שהפלשתים מנעו תעשיית מתכת עברית: "וירדו כל ישראל הפלשתים ללטוש איש את מחרשתו ואת אטו ואת קרדמו ואת מחרשתו: והיתה הפצירה פים למחרשת ולאיתים ולשלוש קלשון ולהקדמים ולהציב הדרךבן". לתשומת לב הארכיאולוגים שיש מקום להמשיך ולחפש עתר שעשוי מברזל.

⁹ כאן לא יצחק הוא "שחותר לו בקיר לפתוח לו פתח", אלא הקב"ה חותר לו פתח לקבל תפילתו. "ויעתר" כנגד "ויעתר" - חתירת הקב"ה כנגד חתירת האדם, כפי שכבר ראינו במדרש הפותח על המלך ובנו שחותרים זה לעומת זה. ואם כך למנשה המלך החוטא והרשע, קל וחומר ליצחק ורבקה. ראה המדרש בירושלמי מסכת סנהדרין פרק י הלכה ב, על תשובתו של מנשה, שהוא מדרש אב לכל החתירות בתפילה ובתשובה: "... והיו מלאכי השרת מסתמין את החלונות שלא תעלה תפילתו של מנשה לפני הקב"ה והיו מלאכי השרת אומרים לפני הקב"ה ריבונו של עולם אדם שעבד עבודה זרה והעמיד צלם בהיכל אתה מקבלו בתשובה? אמר להן:

כתר יונתן בראשית פרק כה פסוק כא

וילך יצחק להר העבודה מקום שעקדו אביו והפך יצחק בתפילותיו דעתו של הקב"ה ממה שגזר על אשתו. כי עקרה היתה אצלו עשרים ושנים ותתהפך בעבורו דעתו של הקב"ה ממה שגזר עליה. שאף הוא היה עקר ונסתייע ותהר רבקה אשתו.¹⁰

מדרש תהלים (בובר) מזמור קיב

"גיבור בארץ יהיה זרעו" - זה יצחק, שנאמר: "כי ביצחק יקרא לך זרע" (בראשית כא יב). ומה גבורתו? - ויעתר יצחק לה' וגו' " (בראשית כה כא), ואין זה גיבור? שעשה לעקרה שתלד.¹¹

משנת רבי אליעזר פרשה ד עמוד 85

ומנין שאין תפלת הציבור נשמעת אלא אם היה ביניהן שלום, שנאמר: "וגליתי להם עתרת שלום ואמת".¹² עתרת - זו תפילה, שנאמר: "ויעתר יצחק לה'". בזמן שהעתרת יש בה שלום, הרי היא אמת, ואם לאו, אינה אמת.

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: במחשבה שנייה, שתי הגישות שמציגים בני הפלוגתא הידועים, ר' יוחנן וריש לקיש, אמוראי ודרשני ארץ ישראל מובהקים, אם "עתר" הוא מלשון עושר (מארמית) או להפוך (מהדימוי לכלי החקלאי), משלימים יותר משהם חולקים. אין לך סמל יותר טוב לעושר מהתמונה של עובד אדמה הזוכה לעשות את גורנו. כבועז שגם הוא התפלל על רות (מדרשים שלא הספיקונו להביא, רות רבה ז). התנועה המתמשכת של הפיכת התבואה היא סמל לעושר ולכך שנענו תפילותיו של החקלאי מתחילת העונה וכעת הוא זוכה לקיים את הברכה: "עובד אדמתו ישבע לחם" (משלי יב יא, כח יט).

אם איני מקבלו בתשובה הרי אני נועל את הדלת בפני כל בעלי תשובה. מה עשה לו הקב"ה? חתר לו חתירה מתחת כסא הכבוד שלו ושמע תחנתו ... וידע מנשה כי ה' הוא האלהים באותה שעה אמר מנשה אית דין ואית דיין". וראה עוד המדרש על תפקיד דמות האדם שהיא אחת מארבע הדמויות, שור, אריה, נשר אדם, שמסביב לכסא הכבוד בנבואת יחזקאל מעשה מרכבה: "שהקב"ה ידיו פרושות לקבל שבים, ואומר מתי יעשו תשובה ואקבל אותם בתשובה שלמה לפני, שנאמר: וידי אדם מתחת כנפיהם (יחזקאל א ח), מלמד שהקב"ה יושב על כסא כבודו וידיו פרושות מתחת כנפי החיות לעושי תשובה" (אליהו זוטא (איש שלום) פרשה כב). וכבר חתרנו והפלגנו למחוזות רחוקים והעתרנו בדברים. נחזור לעתירת יצחק ורבקה.

¹⁰ אחרי ההשאלה של התפילה המהפכת מפעולת הזרייה המהפכת בעזרת העתר או הרחת (או הקלשון), כבר אולי אין צורך לחזור תמיד לדימוי החקלאי ואפשר להפוך בתפילה כביטוי "עצמאי" שיש לו שורשים קדומים. יצחק חוזר אל המקום שבו נעקד ובו ראה את השכינה ונשרו דמעות המלאכים על עיניו (רש"י בראשית כו כז) וגורם להיפוך נוסף באותו המקום במקום בו אירע כבר היפוך לטובה. אם לא בריבוי תפילה, אז בשוועת לב כבושה ואצורה. במקום בו נאמר בשבועה: "אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה ... כי ברוך אברךך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים" והתהפך הגלגל, במקום הזה חייב שוב להתהפך המעגל וקיר העקריות סופו להישבר. היפוך, כשיטת ריש לקיש יש כאן ואולי גם העושר של ר' יוחנן, אם לא עושר כמותי, ודאי עושר איכותי של עתירה חזקה כלפי שמיא. נתאמץ לפי רש"י לעיל. ואולי עוד רעיון חשוב יש כאן. פרופ' יעקב שוויקה הפנה את תשומת לבי ש"עתר" בערבית הוא הקריב זבח. תפילה היא כידוע תחליף לקרבן: "ונשלמה פרים שפתינו" (הושע יד ג). כבר האבות ידעו דבר זה ואין צורך לחכות לתוכחות הנביאים, או לחורבן בית ראשון ושני (ראה דבריני [על דברי עולה וזבח](#) בפרשת צו). יצחק חוזר למקום בו קרבן אדם מותר בקרבן בהמה. לא עם קרבן, אלא בעתירה ותפילה שמהפכת וחותרת ושוברת קיפאון ועקריות ומביאה חיים לעולם.

¹¹ כבר הארכנו לדון בדמותו של יצחק בדבריני [יצחק אבינו](#) בפרשה זו, ושם הראינו שבניגוד לדמות החלשה המקובלת, בפרט דמות אמצע בין אברהם ויעקב הדומיננטיים, יש הרבה עוצמה וכח בדמותו של יצחק שלמשל, נאחז בארץ ישראל ואינו יורד מצרימה, כאביו ובנו - צומוד. וכאן, נצמד יצחק לרבקה אשתו, אינו תולה את העקריות בה (ראה בגמרא יבמות סד ששניהם היו עקרים), וגם אם כן (כשיטות אחרות), ודווקא אם כן, אינו לוקח לו פילגש או אשה שנייה כאברהם ויעקב (רבקה גם לא מציעה כשרה ורחל), בתקופה בה ריבוי נשים היה דבר מקובל. יצחק הוא גיבור, הוא יודע להתמודד עם קשיי ההיצמדות לארץ והנאמנות לאשת הנעורים, זו שהלכה אחרי האיש לארץ לא נודעת ונפרדה לחלוטין, למענו, ממולדתה ובית אביה. כחותנה, אברהם, אבי יצחק. ובגבורתו זו הוא יודע גם לשבור את מחסום העקריות. ראה הביטוי: "הצדיקים מאמצי כח הגבורה" במדרש תנחומא פרשת מקץ סימן י, ושם הוא על תפילתו של יעקב כששלח את בנימין עם אחיו למצרים אל הבלתי נודע: "והקדים להתפלל עליו שנאמר ואל שדי יתן לכם רחמים ואל שדי".

¹² ראה הפסוק בירמיהו לג ו, נבואתו על חורבן ותקומה בעודו עצור בחצר המטרה ע"י צדקיה: "הנני מעלה לך ארקה ומרפא ורפאתים וגליתי להם עתרת שלום ונאמת". ופירוש דעת מקרא (מנחם בולה) שם: "לתיבה עתרת אין אחות במקרא, אבל מצוי הפעל עת"ר בהוראת ריבוי ושפע כמו ונעותרות נשיקות שונא, והעתרתם עלי דבריכם ועוד". לא עטרת שלום ואמת כי אם עתרת שלום ואמת.